

XÜSUSI MÜLKİYYƏT HÜQUQUNUN MƏHDUDLAŞDIRILMASI MƏSƏLƏSİNİN MİLLİ VƏ BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ ƏSASLARI

Nüşabə Abberin*

Xülasə

Bu məqalədə xüsusi mülkiyyətin mahiyyəti və onun məhdudluqları, insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqə məsələləri həm milli, həm də beynəlxalq hüquqi aspektlərdə araşdırılır. Mülkiyyət hüququ məsələsi də insan hüquq və azadlıqları ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin 6-cı bəndinə əsasən sosial ədalət və torpaqdan səmərəli istifadə məqsədi ilə mülkiyyət hüquqları qanunla məhdudlaşdırıla bilər. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 154-cü maddəsində göstərilir ki, xüsusi mülkiyyət hüququna və onun məhdudlaşdırılmasına yalnız müstəsna hallarda yol verilir. "Milli təhlükəsizlik haqqında" Qanununda nəzərdə tutulduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi eyni zamanda insan hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasını təmin edir. Dövlətin yuxarıda qeyd olunan işğaldan azad edilmiş ərazilərə mülki əhalinin daxil olmasını qadağan etməklə yanaşı, onların mülkiyyət hüquqlarını məhdudlaşdırması qaçılmazdır. Lakin bu məhdudluqlar qanunun mahiyyətini dəyişməməli, son nəticədə hüquqi məqsədə çatmağa yönəlməlidir.

Açar sözlər: *xüsusi mülkiyyət, mülkiyyətin məhdudlaşdırılması, mülkiyyətin toxunulmazlığı, milli təhlükəsizlik, fəvqəladə vəziyyət, beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət.*

Dövlətlərin əsas prioritet məsələlərindən biri olan insan hüquq və azadlıqlarının fəaliyyət sferasının, qüvvədə olma həddlərinin müəyyənləşdirilməsi xüsusi mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması məsələsini də özündə ehtiva edir. Bu məqalədə xüsusi mülkiyyətin mahiyyəti və onun məhdudlaşdırılması, insan hüquqları ilə qarşılıqlı əlaqəsi məsələləri həm milli, həm beynəlxalq hüquqi aspektdə araşdırılmışdır.

Bugünə kimi hüquq ədəbiyyatlarında mülkiyyətə müxtəlif cür anlayışlar verilmişdir. Mənbəyini Roma hüququndan götürməsinə baxmayaraq mülkiyyətə hüquq doktrinasında ən geniş yayılmış anlayış 1804-cü il Fransanın Mülki Məcəlləsində əks edilmişdir. Burada mahiyyətə əşyaya tam yiyəliyi ifadə edən əşyadan istifadə və ona sərəncam vermək hüququ nəzərdə tutulmuşdur. Almaniyaya sivilistik doktrinasında isə göstərilmişdir ki, mülkiyyət şəxsin məcmu olmayan maddi daşınar və daşınmaz əşya üzərində bilavasitə hüquqi yiyəlik etməsidir [10, s.416]. Mülkiyyət haqqında maraqlı fikirlərdən biri alman alimi Q.Y.Villinq səsləndirmişdir. O, qeyd etmişdir ki, mülkiyyət əşyaya olan insan azadlığı deməkdir [11, s.79]. Prof. S.S.Allahverdiyev isə mülkiyyətə ümumi doktrinal anlayış vermişdir: mülkiyyət hüququ qanunvericilikdə nəzərdə tutulan və şərtlərlə yaranan mülkiyyətçinin özünə məxsus əmlakla öz mülahizəsinə görə sahiblik, əmlakdan istifadə və onun barəsində sərəncam səlahiyyətini ifadə edir, bu səlahiyyətlərin başqa şəxslərə verilə bilməsini əmlakdan girov kimi və ya başqa üsulla istifadə edə bilməsini, əmlakı mülkiyyət kimi və ya idarə etmək

* Bakı Dövlət Universitetinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ üzrə YUNESKO kafedrasının doktorantı

üçün başqa şəxsə verilə bilməsini, habelə əmlak barəsində qanuna zidd olmayan istənilən hərəkətlər edilməsini təmin edir [3, s.37]. Fikrimizcə, bu tərif mülkiyyət hüququnun anlayışını dolğun şəkildə ifadə edir.

Əmlakla bağlı mülkiyyət hüquqlarının həyata keçirilməsi həmçinin insan hüquq və azadlıqları ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 13-cü maddəsində mülkiyyətin toxunulmazlığı və dövlət tərəfindən müdafiəsi qeyd edilmişdir. Konstitusiyaya görə mülkiyyətin üç növü müəyyən edilmişdir: dövlət mülkiyyəti, xüsusi mülkiyyət və bələdiyyə mülkiyyəti.

Konstitusiyanın 13-cü maddəsinin 3-cü bəndində qeyd olunur ki, mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz. Konstitusiyamızın 29-cü maddəsinə əsasən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur. Daşınar və daşınmaz əmlaka hər kəsə məxsus ola bilər. Konstitusiyamız mülkiyyətçinin təkbaşına və ya birgə əmlaka sahib olmaq, istifadə etmək və sərəncam vermək hüququnu müəyyən edir. Şəxsin mülkiyyətindən məhrum edilməsinə məhkəmənin qərarı ilə yol verilə bilər. Mülkiyyətin dövlət ehtiyacları üçün özgəninkiləşdirilməsinə qabaqcadan dəyəri ədalətli ödənmək şərti ilə yol verilir [1]. Konstitusiyanın 29-cu maddəsinin 6-cı bəndinə görə torpaq üzərində mülkiyyət hüququ sosial ədalət və torpaqlardan səmərəli istifadə məqsədi ilə qanunla məhdudlaşdırıla bilər.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 154-cü maddəsində xüsusi mülkiyyət hüququ və onun məhdudlaşdırılmasına yalnızca istisna hallarda yol verildiyi təsbit edilmişdir. Mülki Məcəllənin 6.3-cü bəndinə əsasən dövlət və ictimai təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın, cəmiyyətin sağlamlığının və mənəviyyatının qorunması, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, şərəfinin və təmiz adının müdafiəsi üçün zəruri olduqda mülki hüquqlar yalnızca qanunla məhdudlaşdırıla bilər [2]. Qanunla mülkiyyət hüququn hədləri müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericiliyində mülkiyyət mülkiyyətçinin ona məxsus olan əmlak barəsində istənilən hərəkəti etmək imkanını məhdudlaşdırır. Birincisi qonşuların (üçüncü şəxslərin) hüquqlarının pozulduğu hallar, ikincisi isə mülkiyyətçinin başqalarına ziyan vurmaq məqsədi ilə öz əmlakından sui-istifadə etdiyi hallardır. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması bütövlükdə mülkiyyətçinin xüsusi mənafeyi ilə cəmiyyətin ümumi mənafeyi arasında uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır [3, s.39]. Düşünürük ki, Azərbaycan Respublikasının Məcəlləsinin 8-ci fəslə Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılmasına yol verən halları müəyyən etsə də, bu fəsildə xüsusi mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması məsələləri tam olaraq öz əksini tapmamışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin 3-cü bəndində müharibə, hərbi vəziyyət və fəvqəladə vəziyyət, habelə səfərbərlik elan edilərkən insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq öhdəliklərini nəzərə almaq şərti ilə qismən və müvəqqəti məhdudlaşdırılması əks olunmuşdur. Bu müddəə yalnızca

xüsusi mülkiyyət hüququnu deyil, qanunvericiliyimizdə təsbit edilmiş bütün insan hüquq və azadlıqlarını əhatə edir. Prof.Ə.İ.Əliyevin fikrinə görə kimi insan hüquqlarının məhdudlaşdırılması müxtəlif əsaslara görə ola bilər: onlar hüquqi aktların özündən və ya faktiki vəziyyətdən irəli gələ bilər; onlar daimi və ya müvəqqəti ola bilər; adi şəraitdə və fəvqəladə hüquqi rejimin qüvvədə olduğu şəraitdə həyata keçirilə bilər [6, s.177].

“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təsbit olunduğu kimi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi eyni zamanda, insanın da hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir [8]. Yəni insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin obyektlərinə daxildir. Qanunda dövlətimizin təhlükəsizliyinin təmini üçün insan hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına yalnız qanunla müəyyən edilmiş hallarda yol verildiyi müəyyən edilmişdir.

Həmçinin, “Fəvqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda göstərilir ki, Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının da hüquq və azadlıqlarının təmin olunması fəvqəladə vəziyyətin tətbiq edilməsi məqsədlərinə daxildir [5]. Fəvqəladə vəziyyət dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi və vətəndaşların isə mülki və digər hüquqlarının məhdudlaşdırılması və onların üzərinə əlavə vəzifələr qoyulması isə ifadə edilir. Bununla yanaşı, dövlət tərəfindən fəvqəladə vəziyyətin həyata keçirilməsinə yalnız hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılması nöqtəyi-nəzərindən əlavə, prof.Ə.İ.Əliyevin də qeyd etdiyi kimi pozitiv tərəfin – insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, insanın mövcudluğu üçün daha əhəmiyyətli hesab edilən dəyərlər, normal hüquq qaydasının bərpası üçün şəraitin yaradılması kimi də baxmaq lazımdır [6, s.178]. Bu zaman fəvqəladə vəziyyət rejimini tətbiq edərkən dövlət orqanları tərəfindən vətəndaş və digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına uyğunluq və səmərəlilik prinsipləri nəzərə alınmalıdır. 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqları haqqında Beynəlxalq Paktın 4-cü maddəsinə görə fəvqəladə vəziyyət zamanı dövlət orqanları insan hüquqlarının təmin edilməsi ilə bağlı müəyyən öhdəliklərdən çəkinə bilər [9]. Göründüyü kimi, fəvqəladə vəziyyət şəraitinin tətbiqinin əsasında müvafiq normativ hüquqi baza dayanmalıdır ki, bu olmazsa, fəvqəladə vəziyyət şəraitindən istifadə qanunsuz xarakter daşıyacaqdır.

Məlumdur ki, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasına ərazi iddiaları, hərbi təcavüzü nəticəsində beynəlxalq ictimaiyyətin gözü qarşısında Azərbaycanın Respublikası ərazisinin 20 faizindən çoxu işğal edilmişdir. Ermənistanın işğalçılıq siyasəti nəticəsində 1 milyondan çox vətəndaşımız doğma yurdlarından didərgin düşmüş, mülklərini tərk etməyə məcbur olmuşdurlar. Öz yurdlarını tərk edən Azərbaycan Respublikası vətəndaşları uzun illərdir ki, öz əmlakları üzərində faktiki olaraq sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirə bilməkdən məhrum olmuşdurlar. Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının ərazisinə hərbi təcavüzü nəticəsində insan hüquqlarının müda-

fiasinə dair qəbul olunmuş mühüm beynəlxalq sənədlərdə təsbit edilmiş normalar da kobud şəkildə pozulmuşdur.

2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokollarını təsdiq edərək Konvensiyanın və onun Əlavə Protokollarına dair Bəyanatlar vermişdir [7]. Bəyanatlarda Azərbaycan Respublikasının Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunmuş ərazilərində Konvensiyanın Əlavə Protokollarına müddələrinin yerinə yetirilməsinə işğal olunmuş ərazilər azad olunana qədər təminat vermək iqtidarında olmadığı bildirilmişdir.

2020-ci ildə 44 günlük II Qarabağ müharibəsi və 2023-cü ilin sentyabr ayında "1 günlük Antiterror əməliyyatları" nəticəsində Ali baş komandanımızın rəhbərliyi altında müfəzzər ordumuzun rəşadətli fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan Respublikası öz ərazisini seperatçı qüvvələrdən təmizlədi. Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və dövlət suverenliyi faktiki olaraq bərpa olundu. Öz yurdlarından didərgin edilmiş Azərbaycanlıların doğma yurdlarına yenidən qayıdıb yenidən orada məşkunlaşması üçün hələ 2022-ci ilin 16 noyabrında "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Sərəncam imzalanmışdır.

Texminən 30 ildən sonra, "Böyük Qayıdış"la bağlı Dövlət Proqramında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılmış bərpa-quruculuq işləri, o cümlədən, əhalinin doğma torpaqlarına geri qayıdışı məsələləri, gözlənilən nəticələr, ehtimal edilən risklərin idarə olunması, həyata keçiriləcək tədbirlər mütərəqqi beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilmişdir [4]. Dövlət Proqramında həyata keçiriləcək tədbirlər sırasında təhlükəsizlik məsələləri xüsusi önəm kəsb edir. Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və sonrakı mərhələlərdə dayanıqlı inkişafına nail olunması üçün ən önəmli strateji istiqamətlərdən biri bölgənin minalardan, partlamamış hərbi sursatdan, tərkibində partlayıcı olan qurğulardan və digər partlayıcı qalıqlardan təmizlənməsi vasitəsilə əhalinin, infrastruktur və istehsal obyektlərinin, kənd təsərrüfatı təyinatlı ərazilərin, həmçinin strateji əhəmiyyətli tikililərin və binaların təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Əvvəlki abzaslarda qeyd etmişdik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və onun tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə təsbit edilmiş insan hüquq və azadlıqları yalnız qanunla yol verilən hallarda məhdudlaşdırıla bilər. Seperatçı qüvvələrdən tamamilə təmizlənmiş ərazilərin əhalisinin öz mülklərinə qayıtması prosesi mərhələli formada həyata keçirilir. Həmin ərazilərə, öz doğma topraqlarına əhalinin kütləvi qayıtması hazırda təhlükəsizlik tədbirləri səbəbindən mümkün olması burada yaşayan əhalinin mülkiyyət hüquqlarının məhdudlaşdırılması məsələsini də ortaya çıxarır.

"İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyaya dair 1 sayılı Əlavə Protokolun 1-ci maddəsi Mülkiyyətin müdafiəsinə həsr edilmişdir [7]. Qeyd olunur ki, hər bir fiziki və hüquqi şəxs öz mülkiyyətindən

maneəsiz istifadə hüququna malikdir. Cəmiyyətin maraqları naminə, qanunla və ya beynəlxalq hüququn ümumi prinsipləri ilə nəzərdə tutulmuş şərtlər istisna olmaqla, mülkiyyətdən məhrum edilmə qadağandır. Sözügedən maddənin davamında bu müddələrin dövlətin ümumi maraqlara müvafiq olaraq, mülkiyyətdən istifadəyə nəzarəti həyata keçirmək üçün və digər hallarda zəruri hesab etdiyi qanunları yerinə yetirmək hüququnun məhdudlaşdırılmadığı təsbit edilmişdir.

Geosiyasi ekspertlərin fikrincə, işğaldan azad edilən ərazilərimizdə beynəlxalq humanitar hüquq normalarının tətbiqi davam edir. Beynəlxalq hüquqla təsdiqlənmiş faktdır ki, bu həmin ərazilərin mina-tələlərdən tamamilə təmizlənmədiyi müddətdə dövlət təhlükəsizliyimizin, həmçinin, insan həyatının təhdid altında olduğunun davam etdiyi anlamına malikdir. Bu səbəbdən hər hansı insan sağlamlığına dəymiş istənilən zərər beynəlxalq cinayətin baş verdiyini, qarşı tərəfin isə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin davam etdiyini bildirir. Görünür ki, dövlətin milli təhlükəsizliyinin təmini, həyata keçirilən minalardan təmizlənmə və digər təhlükəsizlik tədbirlərinin özəyində insan həyatı alimi kimi mühüm mövqə dayanır. Yuxarıda qeyd etdiklərimiz işğaldan azad olunmuş ərazilərə dövlət tərəfindən mülki əhalinin girişinin qadağan olunması və ya məhdudlaşdırılması, həmçinin, onların mülkiyyət hüquqlarının da məhdudlaşdırılmasını qaçılmaz edir. Lakin bu məhdudlaşdırmalar hüququn mahiyyətini dəyişməməli, son nəticədə qanuni məqsədə yönəlməlidir.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 2021. s.115
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi, Bakı. 2022. s.1003
3. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu. S.S.Allahverdiyev. II cild. Bakı 2018. s.735
4. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.//<https://e-qanun.az/framework/52757>
5. “Fövqəladə vəziyyət haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu// <https://e-qanun.az/framework/7003>
6. İnsan hüquqları. Ə.Əliyev. Bakı. 2019. s.507
7. "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiya və onun 1, 4, 6 və 7 sayılı Protokolları//https://migration.gov.az/content/pdf/5acb45de9dff9_%C4%B0nsan%20h%C3%BCquqlar%C4%B1n%C4%B1n%20m%C3%BCdafi%C9%99si%20Konvensiya%20Protokollar%C4%B1.pdf
8. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu// <https://e-qanun.az/framework/5455>
9. “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” 1966-cı il Beynəlxalq Pakt// https://migration.gov.az/content/pdf/5acb034968016_M%C3%BClki%20v%C9%99%20siyasi%20h%C3%BCquqlar%20haqq%C4%B1nda%20Pakt.pdf
10. Введение в немецкое право. А.Жалинский. А.Перихт. М.,2001. с.416
11. Sachenrecht. Wieling H.J. Berlin 1997, s.79

NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL BASES OF THE ISSUE OF RESTRICTION OF PRIVATE PROPERTY RIGHTS

Nushaba Abberin*

Abstract

In this article, the essence of private property and its restriction, the issues of interaction with human rights have been investigated in both national and international legal aspects. The issue of property rights also interacts with human rights and freedoms. According to Clause 6 of Article 29 of the Constitution, property rights can be limited by law for the purpose of social justice and efficient use of land. Article 154 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan states that the right to private property and its restrictions are allowed only in exceptional cases. As stipulated in the Law on National Security of the Republic of Azerbaijan, the national security of the Republic of Azerbaijan is at the same time ensuring the protection of human rights and interests from internal and external threats. It is inevitable that the state prohibits the entry of the civilian population into the territories liberated from the occupation mentioned above, as well as the restrictions of their property rights. However, these restrictions should not change the essence of the right, but ultimately should be aimed at the legal goal.

Keywords: private property, restrictions of property, inviolability of property, national security, state of emergency, international legal responsibility.

НАЦИОНАЛЬНЫЕ И МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ВОПРОСА ОГРАНИЧЕНИЯ ПРАВ ЧАСТНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Нушаба Абберин**

Резюме

В данной статье сущность частной собственности и ее ограничения, вопросы взаимодействия с правами человека исследованы как в национальном, так и в международно-правовом аспекте. Вопрос прав собственности также взаимосвязан с правами и свободами человека. Согласно 6-му пункту 29-ой статьи Конституции права собственности могут быть ограничены законом в целях социальной справедливости и эффективного использования земли. Статья 154 Гражданского Кодекса Азербайджанской Республики гласит, что право частной собственности и его ограничения допускаются только в исключительных случаях. Как предусмотрено Законом о национальной безопасности Азербайджанской Республики, национальная безопасность Азербайджанской Республики одновременно обеспечивает защиту прав и интересов человека от внутренних и внешних угроз. Неизбежен запрет со стороны государства въезда гражданского населения на территории, освобожденные от упомянутой выше оккупации, а также ограничение его имущественных прав. Однако эти ограничения не должны менять суть права, а в конечном итоге должны быть направлены на достижение юридической цели.

Ключевые слова: частная собственность, ограничение собственности, неприкосновенность собственности, национальная безопасность, чрезвычайное положение, международно-правовая ответственность.

* Ph.D Candidate, Baku State University

** Докторант Бакинского государственного университета